

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

УДК 342.72/73

МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

THE CONSTITUTIONAL RIGHT FOR FREE LEGAL AID IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS

Бреус С.М.,

*аспірант кафедри конституційного права
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

У статті на підставі аналізу наукової літератури, національного законодавства досліджується місце конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу в системі конституційних прав людини. Аналізується законодавство України у сфері реалізації права на безоплатну професійну правничу допомогу. Акцентується увага на змісті безоплатної професійної правничої допомоги.

Ключові слова: професійна правнича допомога, безоплатна правова допомога, права людини.

Права людини в системі будь-якої держави мають пріоритетне значення. З одного боку, вони регламентуються конституціями, а з іншого – реальна можливість їх реалізації свідчить про соціальний і правовий рівень розвитку країни в цілому. Тому слід погодитися з думками вчених, які вважають, що належна реалізація права на правничу допомогу нерозривно пов'язана із суспільним розвитком. У суспільстві, де це право не забезпечується належним чином, люди, особливо представники вразливих верств насе-

лення, не знають про наявні законні гарантії та можливості й не завжди зацікавлені застосовувати правові інструменти для належної соціальної взаємодії [1, с. 2].

У звіті комісії Організації Об'єднаних Націй із розширення правових можливостей малозабезпечених зазначається, що «малозабезпечені можуть проводити весь свій час, окрім сну, на робочому місці, ледь виживаючи за платню, яку вони отримують». Особливо це стосується людей, які пра-

цюють у сфері тіньової економіки, а також мігрантів, жінок, дітей тощо. Відсутність можливостей захисту прав на гідну зарплату, відпочинок, безпечні умови праці, відшкодування призводить до зростання кількості бідних людей. Водночас це є основою низької продуктивності праці, бо за таких умов не вигідним є впровадження більш сучасних технологій [1, с. 8]. Інформація, яка необхідна для звернення до суду, часто буває недоступною й незрозумілою пересічному громадянину [2, с. 6].

Власне сама потреба в професійній правничій допомозі для вирішення конкретних життєвих справ існуватиме завжди, оскільки більшість населення не володіє й об'єктивно не може володіти всією сукупністю спеціальних знань, необхідних для ефективного правового захисту своїх прав [3, с. 4].

Слід погодитися з А. Колодієм, який стверджував, що людина має певні права й обов'язки в суспільстві, а суспільство не може існувати, якщо його члени позбавлені будь-яких соціально визнаних можливостей діяти, володіти правами, реалізовувати свої інтереси, користуватися певними благами тощо [4, с. 9]. Тому питання визначення місця конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу є вкрай актуальним.

Окремі питання місця й ролі права на безоплатну професійну правничу допомогу в системі конституційних прав людини були предметом дослідження багатьох учених-правознавців: Д. Гончара, В. Личко, С. Лубинець, Т. Севастьянової, А. Колодія, Є. Козлова, І. Коліушка, О. Кутафіна, І. Пробко, Ж. Пустовіт, А. Олійника, В. Сміха, М. Єфімової, Ю. Шрамко та багатьох інших.

Метою цієї статті є аналіз значення та місця конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу в системі конституційних прав людини.

Ідея прав людини дійшла до нас із глибини віків. Ще в Біблії згадується: «Я поставлю людину вище від чистого золота та сина землі – металу офірського» (Ісаї 7:29). За Біблією, людина – найбільша цінність із-поміж усього, створеного Богом [5, с. 61].

Як окрема самостійна категорія поняття «права людини» почало розглядатися в XVIII столітті. У той період (в епоху просвіти) сформувалася ідея невід'ємності прав людини. Відтоді й надалі права людини стали розглядатися як неодмінна передумова гідного людини життя. Термін «права людини» вперше вжито у Французькій «Декларації прав людини й громадянина» (1789 р.). До загального ж міжнародного лексикону цей термін увійшов лише після Другої світової війни [6, с. 143].

Для того, щоб визначити місце права на безоплатну професійну правничу допомогу в системі конституційних прав, потрібно спочатку визначити, чи є таке право власне конституційним.

Більшість вітчизняних і зарубіжних науковців вважають, що до конституційних прав людини насамперед потрібно відносити найбільш важливі та базові права. Так, на думку М. Баглай, конституційні права – це не всі права, які має людина, а тільки основні, найбільш важливі, які розкривають природню сутність свободи і які найбільшим чином юридично захищені [7, с. 159]. Л. Воеводін свого часу стверджував, що невід'ємною частиною єдиної системи прав громадян є конституційні або основні права

та що всі закріплені Конституцією права є не тільки конституційними, але й основними [8, с. 145]. Н. Шумський вважав, що конституційні права та свободи – це закріплені в Конституції можливості здійснювати ті чи інші дії, обирати вид і міру поведінки, користуватися наданими благами для задоволення своїх інтересів і потреб [9, с. 101]. Є. Козлова й О. Куцафін визначали, що конституційними є лише конституційно закріплені права й свободи. Вони становлять відносно невелику частину всіх прав і свобод [10, с. 67].

Оригінально вважається авторська позиція І. Пробко, який через призму можливостей людини намагався описати конституційні права й свободи. Так, на його думку, такі права й свободи – це невід’ємні можливості, які належать особі від народження, є основою правового статусу, закріплені в конституції держави й мають найвищий юридичний захист [11, с. 8].

Ю. Тодика та Л. Летнянчин наголошували, що конституційні права й свободи – це закріплені в Конституції України й гарантовані державою можливості кожної людини й громадянина вільно й самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися наданими йому соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах [12, с. 95].

Слід погодитися з Ж. Пустовіт, як вважає, що для конституційних прав характерна власна система й ознаки, що відрізняють їх від інших прав і свобод:

1) конституційні права та свободи наділені верховенством, оскільки всі інші права й свободи повинні відповідати їм, а також вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод, що деталізують їх;

2) конституційні права та свободи є нормами прямої дії й мають гарантований захист;

3) конституційні права та свободи базуються на конституційних принципах рівності для кожного й не можуть обмежуватися чи скасовуватися [13, с. 232–233].

Для конституційно-правового регулювання основних прав і свобод людини й громадянина в Україні також характерні окремі тенденції: 1) розширення прав і свобод, закріплених на рівні Основного Закону; 2) новелізація традиційних конституційних прав, свобод і обов’язків; 3) викладення прав і свобод у послідовності їх історичного зародження й розвитку; 4) орієнтація конституційно-правової регламентації правового статусу особи на міжнародні стандарти прав людини; 5) посилення гарантій основних громадянських і політичних прав і свобод і певне звуження гарантованості економічних, соціальних і культурних (духовних) прав; 6) звуження кола конституційних обов’язків; 7) посилення в цілому юридичних гарантій прав і свобод [12, с. 97].

Усі вищезгадані тенденції й ознаки відповідають змісту та правовій природі конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу, адже за останні роки положення статті 59 Конституції України зазнали значних змін (як формального, так і змістовного характеру).

По-перше, у 2011 р. було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [14], який визначав не тільки зміст права на безоплатну правову допомогу, але й порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги.

По-друге, органами державної влади вживаються заходи для забезпечення доступності безоплатної правничої допомоги для соціально вразливих категорій осіб у всіх регіонах України. Зокрема, Міністерством юстиції України було створено розгалужену систему регіональних і місцевих центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги [15; 16; 17; 18].

По-третє, пріоритетним напрямом державної правової політики є підвищення якості надання правничої допомоги. Для цього Міністерством юстиції України були затверджені Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги в кримінальному процесі [19].

Тому серед засобів правозахисту особи право кожного на правничу допомогу займає чільне місце, випереджаючи, на думку В. Кампо, навіть право громадян на судовий захист і на справедливий і швидкий суд [20].

А. Джуська це також пояснювала тим, що здійснення саме права на правничу допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом і відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану чи іншими ознаками [21].

Учені визначають право на безоплатну професійну правничу допомогу як юридичну гарантію. Так, вони стверджують, що в Основному Законі (статті 55–64) уперше детально й чітко встановлюються юридичні гарантії прав особи [12, с. 100]. Право на правничу допомогу інколи відносять і до особистих гарантій забезпечення прав і свобод людини, тобто до власних можливостей осіб [22, с. 208]. Проте серед учених продовжується

дискусія щодо місця власне права на професійну правничу допомогу в системі конституційних прав людини.

Н. Хмелевська акцентує увагу на тому, що право на професійну правничу допомогу за своєю сутністю не належить до громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних прав, однак гарантує їх у розвитку людини. Право захищати себе чи отримувати такий захист від інших є універсальне, однакове для всіх, чинне всюди й завжди [23, с. 77].

Схожу позицію відстоюють й інші конституціоналісти, які вважають, що право кожного на правничу допомогу не належить до громадянських прав: його розглядають як особисте право, що служить захисту інших прав, свобод і законних інтересів [4, с. 167, 237]. Ця точка зору піддається гострій критиці В. Чушенко й І. Заяць аргументовано наголошували, що наукова позиція, за якої право кожного на правничу допомогу не належить ані до громадянських, ані до особистих прав, недооцінює роль і значення цього права, яке є одним з основних інструментів забезпечення реалізації закріплених прав і свобод людини й громадянина Конституцією України [24, с. 200].

Окремі автори відносять право обвинуваченого на захист у суді до політичних прав поряд із виборчими, із правами на участь в управлінні державними справами, на об'єднання в громадські організації та на звернення до державних органів, свободу слова, зборів і мітингів [25, с. 336]. П. Кучевський зазначає, що право обвинуваченого на захист є одним із прав, що забезпечують недоторканність особи й захист законних прав та інтересів громадянина в кримінальному процесі, тобто в процесі

здійснення державними органами функцій розслідування злочинів і правосуддя [26].

Складнощі у визначенні місця такого права викликані також тим, що юридична природа права на правничу допомогу містить єдність матеріального й процесуального начал і може розглядатися як право-гарантія, яке має забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації права й ефективного досягнення громадянами юридичних цілей [27, с. 18–19]. Тому право на правничу допомогу найчастіше розглядають саме як при-

родне невідчужуване право особистості (право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі), що належить до першого покоління прав людини й за своєю суттю є громадянським правом [28, с. 235].

Незважаючи на те, що серед учених немає однозначної позиції щодо місця конституційного права на безоплатну професійну правничу допомогу в системі конституційних прав людини, на нашу думку, таке право є специфічним, і його слід відносити до групи прав-гарантій, які забезпечують можливість реалізації інших конституційних прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правова допомога у громаді. Посібник зі створення центрів правової інформації та консультацій / [авт. кол.: О. Светіков та ін. ; упоряд.: Ю. Щербініна та ін.]. Міжнар. фонд «Відродження». – 121 с.
2. Доступ до правової допомоги: з досвіду громадської організації. 2006–2007 рр. / укладач Д. Білий, Херсон: 2007. – 60 с.
3. Сміх В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу / В. Сміх. – К. : Атіка-Н, 2012 (2011). – 198 с.
4. Колодій А. Права людини і громадянина в Україні : [навч. посіб.] / А. Колодій, А. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 332 с.
5. Орленко В. Конституційне право України : [посібник для підготовки для іспитів] / В. Орленко. – 5-е вид., доповн. та перероб. – К. : А. Паливода, 2011. – 156 с.
6. Майданник О. Конституційне право України : [навчальний посібник] / О. Майданник. – К. : Алерта, 2011. – 380 с.
7. Баглай М. Конституционное право Российской Федерации : [учеб. для вузов] / М. Баглай. – М. : Норма, 2007. – 784 с.
8. Патюлин В. Конституционные права и обязанности советских граждан / В. Палютин, Л. Воеводин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 298 с.
9. Шумский И. Конституционное право России / И. Шумский. – М. : Академия, 2010. – 334 с.
10. Козлова Е. Конституционное право России : [учебник] / Е. Козлова, О. Кутафин. – М. : Проспект, 2008. – 608 с.
11. Пробко І. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації / І. Пробко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 11. – С. 86–89.
12. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В. Колісника та Ю. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.
13. Актуальні проблеми конституційного права України : [підручник] / за заг. ред. проф. А. Олійника. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 554 с.
14. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI / Відомості Верховної Ради України – 2011 – № 51 – Ст. 577.
15. Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції : постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 / Офіційний вісник України – 2012. – № 43. – Ст. 29.

16. Про утворення центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 2 липня 2012 р. № 968/5 / Офіційний вісник України – 2012. – № 49. – Ст. 254

17. Питання розвитку системи безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 10 березня 2015 р. № 331/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0331323-15>.

18. Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції України та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 25 грудня 2015 р. № 2748/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.legalaid.gov.ua/images/plan_2016_LegalAidUkraine.pdf.

19. Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 368/5 від 25 лютого 2014 р. / Офіційний вісник України – 2014. – № 20. – Ст. 253.

20. Кампо В. Право на отримання правової допомоги та його кримінально-правова охорона / В. Кампо // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого», НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримінал. права». – Х. : Право, 2013. – С. 346–352.

21. Джуська А. Право на правову допомогу як гарантія конституційно-правового статусу / А. Джуська // Право: історія, теорія, практика: матеріали наукової конференції, м. Львів 14–15 березня 2014 р. – Л. : 2014 – С. 30–33.

22. Правознавство : [підручник] / А. Берlach, С. Бичкова, Д. Карпенко, А. Колодій, А. Олійник, В. Осадчий. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 792 с.

23. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правничої допомоги адвокатом в Україні : [монографія] / Н. Хмелевська. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. – 524 с.

24. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Чушенко, І. Заяць; за заг. ред. В. Чушенка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К. : Ін Юре, 2009. – 547 с.

25. Кушніренко О. Права і свободи людини та громадянина : [навч. посібник] / О. Кушніренко, Т. Слінько. – Х. : Факт, 2001. – 439 с.

26. Кучевський П. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / П. Кучевський ; наук. кер. Л. Удалова ; Національна академія внутрішніх справ. – Київ : Б. в., 2011. – 16 с.

27. Наливайко В. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. – К. : 2009. – № 2. – С. 12–16.

28. Немченко С. Особливості права на правову допомогу в Україні в процесі побудови демократичної держави / С. Немченко // Науковий вісник Херсонського державного університету: юридичні науки – Х., 2014. – Випуск 6-1. – Т. 1. – С. 184–188.

В статье на основании анализа научной литературы, национального законодательства исследуется место конституционного права на бесплатную профессиональную правовую помощь в системе конституционных прав человека. Анализируется законодательство Украины в сфере реализации народом права на бесплатную профессиональную юридическую помощь. Акцентируется внимание на содержании бесплатной профессиональной юридической помощи.

Ключевые слова: профессиональная юридическая помощь, бесплатная правовая помощь, права человека.

On the basis of doctrine and national law in force the article investigates the constitutional right for free legal aid in the system of constitutional human rights. The legislation of Ukraine on realization of this right has been analyzed. Attention is accented on the content of the free legal aid.

Key words: free legal aid, legal aid, human rights.
